

19. Yüzyıl Seyahat Rehberlerinde İstanbul

Onur İnal

Arizona Üniversitesi

İnsanoğlunun bir yerden başka bir yere gitmesi binlerce yıllık bir olgudur. Tarihin başlangıcının geleneksel anlamda yazının bulunduğu M.Ö. 3200 yılında başladığını var sayarsak, insanoğlunun tarih boyunca sürekli mekân değiştirdiği görülebilir. Ne var ki bu mekân değiştirmelerin çoğu siyasi, ekonomik, askeri veya dini bir gerekçeyle olmuştur. Gezme, görme ve eğlenme, yani sadece seyahat etme maksatlı mekân değiştirme, uzun insanlık tarihinde henüz çok yeni bir olgudur. 1815'te Napolyon Savaşları'nın sona ermesi, karada demiryolları, denizde de buharlı gemilerin yaygınlaşması, uzun mesafeler arasında seyahat etmenin daha güvenli, daha ucuz ve daha az zahmetli olmasını sağlamıştı. Yüzyılın ortalarına doğru seyahat, elit ve zengin kesimin tercihi olmaktan çıktı ve orta ve alt sınıflara yayılarak kitlesel bir hal aldı. Seyahat rehberleri de, Avrupa'da seyahat ve tatil anlayışının doğduğu bu dönemde, dönemin seyyah ulusları olan İngilizler ve Almanlar tarafından icat edilmiştir.

Seyahat rehberleri, yazılış amacı, dili, anlatımı vb. nedenlerle seyahat anı ve gözlem kitaplarından farklıdır. İngilizce'de *travel account* veya *travelogue* olarak bilinen seyahat anı ve gözlem kitapları, genellikle yazarın kişisel tecrübe ve gözlemlerini, başından geçen sıradışı olayları içeren, sübjektif biçimde yazılmış –ve genellikle

yolculuk öncesinde okunan- eserlerdir. Seyahat rehberleriye bir veya birden fazla yazarın kaleme aldığı, yola çıkacaklara kılavuzluk etmesi için hazırlanmış, gidilecek yere dair pratik bilgiler, ipuçları, uyarılar içeren edebi kaynaklardır. Seyahat rehberlerinde hangi rotanın izleneceği, hangi otellerde kalınacağı, hangi restoranlarda yemek yenileceği, nelerin yapılması ve yapılmaması gerektiği de belirtilir. Bu bağlamda, seyahat rehberlerinin yolcunun seyahatini planlamasına yardımcı olmak ve yolculuk esnasında onu yönlendirmek gibi bir misyonu vardır.¹

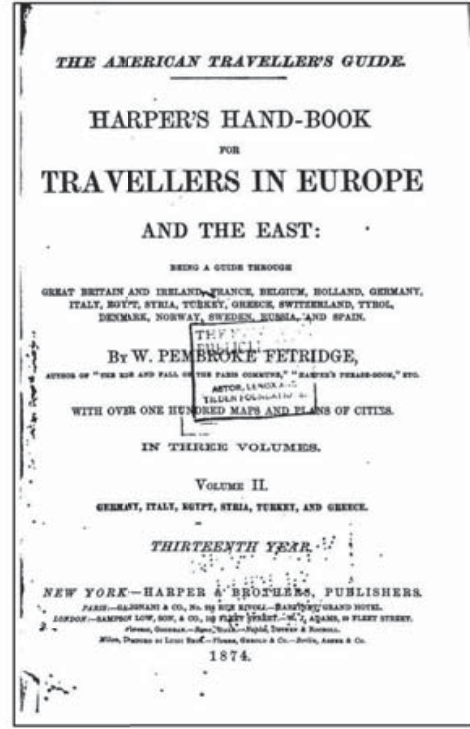
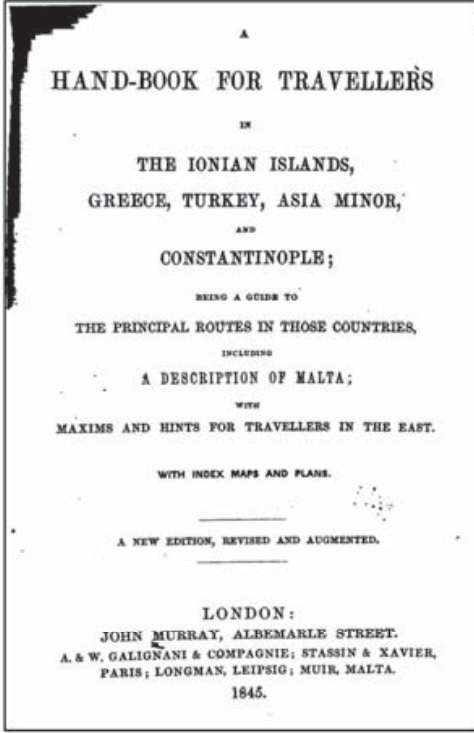
Osmanlı İmparatorluğu'na seyahat edecek gezgin ve turistlere yönelik ilk kitap 1840 yılında *A Handbook for Travelers in the Ionian Islands, Greece, Turkey, Asia Minor and Constantinople* [İyon Denizi Adaları, Yunanistan, Türkiye, Küçük Asya ve İstanbul'daki Seyyahlar İçin Bir El Kitabı] başlığıyla Londra'daki John Murray Yayınevi tarafından yayımlandı.¹ Yayınevi, 1768 yılında Edinburghlu deniz subayı John Murray tarafından kurulmuş, Lord Byron, David Livingstone, Charles Darwin gibi isimlerin eserlerini yayımlayarak İngiliz yayıncılık dünyasında saygın bir yer edinmişti. Yayınevinin üçüncü kuşak sahibi olan John Murray III, 1836 yılından itibaren *Handbook for Travelers* [Seyyahlar İçin El Kitabı] başlıklı bir seri başlatmıştı ve Avrupa, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki turistik destinasyonları yayımlamaktaydı.² Murray'in rehber kitapları 1915'e kadar aynı adla yayımlanmaya devam etmiş, bu tarihten sonra *Blue Guide* [Mavi Rehber] adını almıştır. Hatta İngilizce'de rehber kitap anlamına gelen *guidebook* sözcüğünü Murray'in lügata kazandırdığı söylenir. Bu serinin üçüncü kitabının Osmanlı İmparatorluğu'nu kapsaması seyyahların Doğu'ya olan ilgisinin ve yayınevinin bu ilgiyi karşılıksız bırakmak istemediğinin bir kanıtıdır. Murray, 1840 yılındaki ilk seyahat rehberinin

.....

¹ *A Handbook for Travelers in the Ionian Islands, Greece, Turkey, Asia Minor and Constantinople*, London: John Murray, 1840. Bu kitabın içeriğini Godfrey Levinge'in 1839'da Londra'da yayımlanan *The Traveler in the East* kitabı oluşturuyordu.

² John Murray III'ün yaşamı hakkında detaylı bilgi, oğlu John Murray IV'ün babası için yazdığı biyografide bulunabilir: *John Murray III, 1808-1892: A Brief Memoir*, London: John Murray, 1919. Kitabın 39-49. sayfalarında John Murray III'ün el kitaplarının doğuşu anlatılmaktadır.

ardından 1845, 1854, 1878, 1893, 1895, 1900 yıllarında yayımladığı rehberlerde de İstanbul detaylı bir biçimde yer almıştır.³

19. yüzyıldan iki seyahat rehberi: 1845 tarihli *Murray's Hand-book for Travellers* ve 1874 tarihli *Harper's Hand-book for Travellers in Europe*

John Murray'in el rehberleri kadar eski bir diğer rehberi serisiyse *Black's Guides* adıyla Edinburghlu iki kardeş olan Adam ve Charles Black'in öncülüğünde 1839'da Londra'da yayımlanmaya başlanan rehber kitaplar dizisidir. Bu dizide İstanbul'u başlı başına ele alan tek bir rehber kitap da bulunmaktadır. 1895'te Demetrius Coufopoulos tarafından *A Guide to Constantinople* [İstanbul'a Bir Rehber] başlığıyla

.....
3 *A Handbook for Travellers in the Ionian Islands, Greece, Turkey, Asia Minor, and Constantinople*, London: John Murray, 1845; James Skene, *A Handbook for Travellers in Turkey*, London: John Murray, 1854; J. L. Porter, *Handbook for Travellers in Turkey in Asia*, London: John Murray, 1878; Charles William Wilson, *Handbook for Travellers in Constantinople, Brûsa, and the Troad*, London: John Murray, 1893; a.g.y, *Handbook for Travellers in Constantinople, Brûsa, and the Troad*, London: John Murray, 1900 ve a.g.y, *Handbook for Travellers in Asia Minor, Transcaucasia, Persia, etc.* (Londra: John Murray, 1895).

yayımlanan bu kitabın 1899, 1906 ve 1910 yıllarında ikinci, üçüncü ve dördüncü baskıları yapılmıştır.⁴ Bir diğer rehber kitap dizisi, 1839'da George Bradshaw tarafından yayımlanmaya başlanan *Bradshaw's* rehberleridir. Özellikle demiryoluyla yolculuk ve tren tarifeleri konularında uzmanlaşan bu seride İstanbul, 1870'te yayımlanan *Bradshaw's Hand-Book to the Turkish Empire* [Bradshaw'un Türk İmparatorluğu El Kitabı] adlı kitapta yer almıştır.⁵ Seyahat rehberleri piyasası 1849'da Alman Baedeker's, 1862'de de Amerikalı Harper's yayınevlerinin yayımladıkları rehber kitaplarla daha da rekabetçi bir hal almıştır. Baedeker'in 1830'lardan itibaren yayımlanmaya başlanan ve önceleri Orta Avrupa ve Akdeniz'le sınırlı olan rehberleri Almanya'nın siyasi, ekonomik ve askeri anlamda Ortadoğu'ya artan ilgiyle beraber Osmanlı İmparatorluğu'nu ve başkent İstanbul'u da kapsamıştır. Baedeker'in 1905 yılında Almanca olarak yayımladığı ve 1914'te yeni baskısını yaptığı *Konstantinopel und das westliche Kleinasien: Handbuch für Reisende* [İstanbul ve Küçük Asya'nın Batısı: Seyyahlar İçin El Kitabı] adlı rehber kitabında İstanbul'a çok geniş bir yer verilmiştir.⁶ 1911 yılında Baedeker's Akdeniz liman şehirlerinin bir araya getirildiği bir seyahat rehberi de yayımlanmış ve yine bu rehberde de İstanbul detaylı bir biçimde yer bulmuştur.⁷ New York merkezli Harper & Brothers adlı yayınevi tarafından basılmaya başlanan ve Amerikalı turistlere hitap eden *Harper's Hand-Book for Travellers* [Harper'in Seyyahlar İçin El Kitabı] serisinde 1862 ve 1885 yılları arasında yayımlanan çeşitli kitaplarda İstanbul da kısa bölümler halinde yer almıştır.⁸

.....

- 4 Demetrius Coufopoulos, *Guide to Constantinople*, London: Adam and Charles Black, 1895.
- 5 *Bradshaw's Hand-Book to the Turkish Empire*, London: W. J. Adams, 1870.
- 6 Karl Baedeker, *Konstantinopel und das westliche Kleinasien: Handbuch für Reisende*, Leipzig: Baedeker, 1905.
- 7 Karl Baedeker, *The Mediterranean; Seaports and Sea Routes, Including Madeira, the Canary Islands, the Coast of Morocco, Algeria, and Tunisia: Handbook for Travellers*, Leipzig: Baedeker, 1911.
- 8 Örn. Pembroke Fetridge, *Harper's Hand-Book for Travellers in Europe and the East*, New York: Harper & Brothers, 1862, s. 351-54; a.g.y., *Harper's Hand-Book for Travellers in Europe and the East*, New York: Harper & Brothers, 1871, s. 547-52 ve a.g.y., *Harper's Hand-Book for Travellers in Europe and the East, C. II*, New York: Harper & Brothers, 1885, s. 984-90.

19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın başlarında yayımlanan bu seyahat rehberlerinin ortak özellikleri İstanbul'u ziyaret edecek turistlerin işine yarayacak pratik bilgiler, ipuçları, tavsiyeler ve uyarılar içermeleridir. İstanbul'u anlatan bölümler genellikle şehre nasıl ulaşılacağına dair bilgilerle başlar. 1830'larda, yani seyahat rehberlerinin doğmasıyla aynı yıllarda, Avrupa'nın belli başlı liman kentlerinden İstanbul'a buharlı gemi seferleri başlamıştı. İstanbul'a ilk turistler dönemin koşulları içerisinde güvenli ve hızlı seyahat imkanı veren buharlı gemilerle geliyorlardı. 1870'lerden itibaren demiryolu da turistlerin Avrupa'dan İstanbul'a konforlu bir biçimde ulaşmalarını sağladı. Rehberlerden edindiğimiz bilgilere göre, gemilerin varış noktası Tophane, trenlerin son durağıysa Sirkeci'di. Seyahat rehberlerinde gemi ve trenle ulaşımın bilgilerin ardından pasaport, vize ve gümrük kontrollerine dair ayrıntılar yer almaktaydı. Pasaport kontrolünün ardından valizler gümrük yetkileri tarafından açılıp tek tek elle aranıyordu. Yurt dışından silah getirmek yasaktı. Tütün ve sigara ise gümrüğe tabiydi ve deklare edilip, vergisi ödenmek suretiyle ülkeye sokulabiliyordu. Valiz aramasını daha kolay hale getirmek, ufak bir bahşış ödemek suretiyle mümkün olabiliyordu.⁹ Bazı rehberlerde her yolcunun giriş vergisi ödediği, ayrıca valiz ve el bagajı başına da ücret ödenmesi gerektiği bilgisi yer almaktadır.¹⁰

Pasaport ve gümrük prosedürünü tamamlayarak İstanbul'a adım atan bir seyyahın bilmesi gereken bir diğer konu da şehir içindeki ulaşım idi. Şehir içinde atlı araba (droşki) ve atlı tramvaylar işlemekteydi. Atlı arabaların ücretleri mesafeye göre değil, süreye göre hesaplanmaktaydı. Örneğin 1905 yılında, 20 dakikalık kısa bir turun ücreti 5 Piastre, 40 dakikalık uzun bir turun ücretiyse 10 Piastre'di. Daha uzun turlar söz konusu olduğundaysa ilk iki saat için saatlik 15 Piastre'den, sonraki saatler içinse saatlik 10 Piastre'den hesaplanıyordu.¹¹ Ücretlerde gündüz ve akşam tarifeleri de mevcut olduğundan atlı arabanın kiralanmadan önce ücret konusunun iyice pazarlık edilmesi gerektiği belirtilmektedir.¹² Atlı tramvaylar 1871'de Azapkapı-Ortaköy

.....

⁹ *Bradshaw's Hand-Book to the Turkish Empire*, s. 208.

¹⁰ Baedeker, *Konstantinopel und das westliche Kleinasien*, s. 72.

¹¹ *a.g.e.*, s. 73.

¹² *a.g.e.*

hattının açılmasıyla beraber İstanbul'a gelmişti. İlerleyen yıllarda Tünel-Şişli, Eminönü-Topkapı ve Aksaray-Yedikule hatlarıyla birlikte hat sayısı dörde çıkmıştı. Seyahat rehberlerinde bu dört güzergah detaylarıyla yer almaktaydı. İstanbul'da atlı araba ve atlı tramvayın dışında at kiralarak dolaşmak da mümkündü. Tophane, Galatasaray veya Yedikule'de kiralanabilen atlar için saatliği 5-10 Piastre arasında bir ücret ödemek gerekiyordu.¹³ 19. yüzyıl seyahat rehberlerinde atlı ulaşım ek olarak buharlı vapur hatları da yazılmaktaydı. Bu hatlar günümüzde kullanılan hatlarla çok benzerlik göstermekteydi.

Şehre gelen ziyaretçileri ilgilendiren ve seyahat rehberlerinde ele alınan en önemli konulardan biri de konaklama ve yeme-içme ile ilgili seçeneklerdir. Otel tavsiyelerinde sezonlara göre ücretler, oda türleri (örneğin; banyolu ve banyosuz), asansör bulunup bulunmadığı, otel resepsiyonunda konuşulan diller gibi ayrıntılar yer almaktadır. Rehberlerde bir diğer dikkati çeken nokta da zamanla artan otel ve pansiyon sayısıdır. Örneğin Murray'ın 1840 baskısında sadece Hotel d'Angleterre'nin ve birkaç pansiyonun adı varken ilerleyen yıllarda çok sayıda farklı otel ve pansiyonun adı yer almaktadır.¹⁴ 1880'lerden itibaren Pera Palace, Hotel de Londres ve Hotel Bristol otel tavsiyelerinde en başta bulunuyordu. 20. yüzyıl başlarına gelindiğindeyse, günümüzün yıldızlı değerlendirme sistemine benzer bir biçimde oteller, müşteriye verdikleri hizmet ve sundukları konfora göre sınıflara ayrılarak verilmeye başlanmıştır.¹⁵ Yeme-içmeyle ilgili tavsiyelerde de Galata ve Beyoğlu bölgesinde yer alan ve Avrupalı turistlerin damak zevkine uygun Tokatlıyan, Janni, Nicoli, Lebon, Anziere gibi restoran ve kafeler ön plana çıkmaktadır. Baedeker'in Almanca yayımlanan rehberlerinde Almanca konuşulan ve Alman ve Avusturya birası satan mekânlar özellikle belirtilmiştir.¹⁶

Seyahat rehberlerinde nerelerde alışveriş yapılabileceğiyle ilgili bilgiler de verilmektedir. Bu bilgilerden, örneğin fotoğrafhanelerin ve kartpostal satan yerlerin tamamının İstiklal Caddesi'nde yer aldığını

.....

¹³ a.g.e.

¹⁴ Murray, *A Handbook for Travelers* (1840), s. 171.

¹⁵ Baedeker, *Konstantinopel und das westliche Kleinasien*, s. 72.

¹⁶ a.g.e., 73.

öğreniyoruz. Gazete, tütün, sigara ve puro çoğu küçük dükkânda, ayrıca Tütün Reji İdaresi'nin satış yerlerinde bulunmaktadır. Rehberlerde ayrıca, kitabevleri, fırınlar, pastaneler, şekerciler, saatçiler gibi diğer önemli dükkân ve mağazalar da belirtilmiştir. Turistlerin rehberlerde bulabilecekleri bir diğer bilgi de hamamlar ve deniz banyolarıdır. Hamamların muhtelif yerlerde olduğu ve bir Türk (Müslüman) eşliğinde gidilmesinin uygun olacağı önerisi yer almaktadır. Deniz banyoları içinse Prens Adaları tavsiye edilmektedir.

İstanbul Şehir Planı (Baedeker, 1911)

Seyahat rehberlerinin pratik bilgiler kısmında genelde elçilik ve konsoloslukların, gemi acentelerinin, postanelerin ve telgraf merkezlerinin, doktor ve eczacıların, bankaların ve kredi kurumlarının iletişim bilgileri yer almaktadır. Para ve döviz bozdurma başlığı altındaysa kullanılan banknot ve demir paraların yanı sıra, güncel kur bilgileri ve nerelerde döviz bozdurulabileceği bilgileri bulunmaktadır. Örneğin Baedeker'in 1905 baskısında gümüş "Mecidiye" kullanıldığı ve bir

Mecidiye'nin 20 Piastre'ye eşit olduğu yazmaktadır. Aynı rehberde 10, 5, 2, 1 ve yarım Piastrelük demir paraların, ayrıca Piastreden küçük olan "para"nın bulunduğu bilgisi verilmiştir. Bu rehberden Şilin, Frank, Zwanziger gibi yabancı paraların da alışverişte geçerli olduğu bilgisini öğreniyoruz.¹⁷

İstanbul'a gelen çoğu seyyahın ihtiyacı olan rehber ve tercüman kiralamayla ilgili bilgiler de hemen hemen her rehberde yer almaktadır. Rehberleri günlük veya yarım günlük, arabalı veya arabasız olarak kiralamak mümkündür. Lloyd'un 1870 baskısında günlük rehber fiyatının 40-50 Piastre olduğu belirtilmiştir. 20. yüzyıla girildiğinde İstanbul'a gelen yabancıların sayısıyla orantılı olarak rehber ihtiyacının da arttığını Baedeker'in 1911 baskısında yer alan "Pera Palace yakınlarındaki International Courier and Guides Office'ten günlüğü 19 Frank'a güvenilir rehber kiralanabileceği" ifadesinden anlıyoruz.¹⁸ İstanbul ziyaretçilerinin rehberler kadar ihtiyaç duydukları diğer meslek erbapları da hamallar ve kayıkçılardı. Hamallara, özellikle Tünel'in hizmete girmediği dönemlerde Tophane'den Beyoğlu'na eşya taşımada ihtiyaç duyuluyordu. Kayıkçılar ise İstanbul'un Asya ve Avrupa kıyılarıyla Haliç'in iki yakası arasında hizmet veriyordu. Lloyd'un 1870 baskısında, Lloyd gemilerinin Haliç'in girişinde demirlediği, kayıkçıların yolcuları gemiden karaya götürdükleri bilgisi yer almaktadır. Yine aynı rehberde Karaköy'den Eminönü'ne tek kürekli kayıklarla, Sarayburnu'na çift kürekli kayıklarla, Adalar'a ise yelkenlilerle gidilebileceği yazıyordu. Seyahat rehberlerinde kayıkçıların aldıkları ücretlere de yer verilmektedir.¹⁹ Harper's ise 1864 yılında Haliç'in bir kıyısından diğer kıyısına yarım Piastre'ye geçilebileceği bilgisini vermektedir.²⁰ Aynı rehberde kayıkçıların 20 Piastre karşılığı günlük de kiralanabileceği, ancak bunun için pazarlık yapmanın şart olduğu da belirtilmektedir.²¹ Bradshaw'un 1870 baskısında Rumlar'a göre daha dürüst

.....

¹⁷ a.g.e., 75-76.

¹⁸ Baedeker, *The Mediterranean*, s. 539.

¹⁹ Murray, *A Handbook for Travelers* (1840), s. 171 ve Murray, *A Handbook for Travelers* (1845), s. 171.

²⁰ Fetridge, *Harper's Hand-Book for Travellers* (1864), s. 398.

²¹ a.g.e.

oldukları için Türk (Müslüman) kayıkçıların tercih edilmesi tavsiyesi yer almaktadır.²²

Tüm bu bilgi ve ipuçlarının ardından seyahat rehberlerinin İstanbul bölümlerinde şehirdeki görülmesi gerekli yerler detaylı bir biçimde anlatılmıştır. Görülecek yerlerin en başında Sultanahmet, Süleymaniye ve Ayasofya camileri yer alıyordu. 1870 yılındaki rehberlerde camileri ziyaret için yetkili makamlardan izin alma ve ücret ödeme zorunluluğu bilgisi yer alırken, Baedeker'in 1911 baskısında camilerin herkese açık olduğu ve ücretsiz ziyaret edilebileceği yazmaktadır.²³ Bu bilgilerden yola çıkarak kutsal yerler olan camilerin turistler tarafından ziyaret edilmelerinin teşvik edilmekte olduğu görüşüne varılabilir. Camilerin dışında Kapalıçarşı ve Mısır Çarşısı, Galata Kulesi, bedestenler, çeşmeler, hanlar, çarşılar, mezarlıklar, türbeler ve sarnıçlar da seyahat rehberlerinde mutlaka görülmesi gereken yerler olarak zikredilmiştir. Müzelerle ilgili sayfalarda Topkapı Sarayı ve Elbise-i Atika, daha sonraları da Askeri Müze (Aya İrini Kilisesi) ve Yeni Müze (Çinili Köşk) yer almaktadır.

Seyahat rehberlerinde, gelen turist ve seyyahların işini kolaylaştırmak adına gezi planlamalarına da yer verilmiştir. Örneğin Murray'in 1840 ve 1845 baskılarında altı günlük bir gezi planı yer almaktadır. İlk gün Bahçekapı-Divanyolu-Topkapı Sarayı-Yerebatan Sarayı ve Ayasofya, ikinci gün Sultanahmet Camii-Küçük Ayasofya-Çatladıkapı-Ahırkapı-Cellad Çeşmesi ve Sepetçiler Kasrı, üçüncü gün Yeni Camii-Mısır Çarşısı-Yeni Han-Vezir Han-Valide Han-Dikilitaş-Laleli-Çukurçeşme-Yağkapanı ve Balkapanı, dördüncü gün Galata-Arap Camisi-Unkapanı-Zeyrek-Bozdoğan Kemeri-Karagümrük ve Fener, beşinci gün Pera-Hasköy-Okmeydanı-Balat-Tekfur Sarayı-Eyüp, altıncı gün Yenikapı-Cerrahpaşa ve Yedikule'nin ziyaret edilmesi tavsiye edilmektedir.²⁴ Harper's ise bir İstanbul ziyaretine en az on gün ayrılması gerektiğini okurlarına tavsiye etmektedir.²⁵ Her seyahat rehberinde ya ayrı bir bölüm halinde, ya da satır aralarına

.....

22 *Bradshaw's Hand-Book to the Turkish Empire* (1870), s. 209.

23 Baedeker, *The Mediterranean*, s. 539.

24 Murray, *A Handbook for Travelers* (1840), 183-85 ve Murray, *A Handbook for Travelers* (1845), s. 183-85.

25 Fetridge, *Harper's Hand-Book for Travellers* (1864), s. 398.

sıkıştırılmış bir biçimde tavsiyeler ve uyarılar yer almaktadır. Örneğin Kurban ve Ramazan bayramlarıyla kandillerin Batılı turistler için son derece ilgi çekici olduğu ve mutlaka yaşanması gerektiği bilgisi rehberlerde yer almaktadır. Uyarılara gelince, alışverişte pazarlık edilmesi, gece sokak köpeklerine, gündüz de yankesicilere dikkat edilmesi rastlanan uyarılar arasındadır.

Sonuç olarak, seyahat rehberlerinin doğuşu, Napolyon'un 1815'teki yenilgisinin ardından Avrupa'da oluşan barış ortamında seyahat eden turistlerin, gidecekleri yerlerle ilgili detaylı bilgi ihtiyaçlarıyla bağlantılıdır. İstanbul'un seyahat rehberlerinde kısa sürede yerini almasıysa Avrupalı turist ve seyyahların Doğu'ya olan ilgisiyle açıklanabilir. Seyahat rehberleri, 19. yüzyıl ve erken 20. yüzyıl İstanbulu'nun sosyal, kültürel, kentsel ve mimari özelliklerini araştıran tarihçiler için önemli birer kaynak niteliğindedir. Rehberlerde yer alan bilgilerden, haritalardan, şehir planlarından, bazı rakam ve istatistiklerden yola çıkarak dönemin sosyal ve kültürel tarihini geniş bir tarihi perspektif içinde değerlendirmek mümkündür.